

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XIV (2013)

Regina Renz

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Stan i potrzeby badawcze regionu świętokrzyskiego w zakresie historii społeczno-gospodarczej w latach II Rzeczypospolitej

The state of research and research needs of the Świętokrzyski region in respect of social and economic history in the Second Polish Republic

Abstract

Economy and society of the Świętokrzyski region constituted and still constitute the subject of research interests of many historians, sociologists, economists, ethnographers, and geologists. However, until now, there has been no publication that would present the entire history of the region. It is a considerable hindrance for researchers who deal with the regional issues from the period between the early Middle Ages and the present day.

When it comes to the history of the interwar period, quite well-analysed is information about the industry, agriculture, craft, trade, and history of villages, cities and towns. Although numerous publications regarding different spheres of economic life in the interwar Kielce region were published, there are still considerable research gaps pertinent to such issues as transportation and communication, money market, forestry, and fishery.

When it comes to social history, quite well-analysed are issues pertinent to the working class, bourgeoisie, landed gentry, petty bourgeoisie and intelligentsia. Until now, the least attention was paid to the issues of social changes of the village and the history of peasantry. In the research on the internal structure of the community of the Świętokrzyski region, a lot of attention was paid to the national differentiation and the history of Jews in particular. More research should be conducted with regard to the family, feminism, and the youth.

Słowa kluczowe: region świętokrzyski, historiografia, stan badań

Key words: region Świętokrzyski, historiography, state of research

Przystępując do omówienia stanu badań nad historią społeczno-gospodarczą regionu świętokrzyskiego i dalszych w tym zakresie potrzeb badawczych chcę podkreślić, że nie ma tu mowy o systematycznym przedstawieniu twórczości naukowej związanej z tym kierunkiem badawczym, a jedynie zwrócenie uwagi na najistotniejsze pozycje bibliograficzne i problemy badawcze.

Gospodarka regionu świętokrzyskiego stanowiła i nadal stanowi przedmiot zainteresowań badawczych sporej liczby historyków, ekonomistów, geologów. Pierwsze poświęcone jej opracowania ukazały się w druku już po 1918 r. i w przytłaczającej większości dotyczyły ukształtowania terenu, jakości gleb i bogactw naturalnych¹. Niektóre z nich miały charakter przewodników, bądź opracowań jubileuszowych, których autorzy ukazywali wspaniałe warunki turystyczne Gór Świętokrzyskich, bądź zajmowali się dziejami poszczególnych instytucji i przedsiębiorstw w związku z upływającą „okrągłą rocznicą” ich istnienia². Na szczególną uwagę zasługuje tu praca Seweryna Borkiewicza o historii organizacji społeczno-rolniczych³.

W okresie międzywojennym na rynku wydawniczym zaczęły pojawiać się również książki poświęcone zagadnieniom z dziedziny przemysłu, rolnictwa, dziejów wsi, miast i miasteczek. Większość tych publikacji rozszerzała ówczesną wiedzę o życiu gospodarczym regionu świętokrzyskiego. Wymienię tu dwóch autorów: Floriana Barcińskiego i Bolesława Markowskiego, których prace posiadają duże walory naukowe i przydatne są również współczesnym badaczom dziejów gospodarczych omawianego regionu⁴.

Monografia gospodarcza województwa kieleckiego pióra F. Barcińskiego, jak stwierdza sam autor „miała na celu wykazanie wzajemnego związku, istniejącego pomiędzy pewnymi dziedzinami życia gospodarczego w woj. kieleckim i naturalnymi warunkami gospodarczymi panującymi na jego obszarze”. W związku z powyższym badaniami objęto tylko te dziedziny życia gospodarczego, na które czynniki geograficzne wywierały wpływ bezpośredni (tj. rolnictwo, górnictwo, hutnictwo, przemysł i komunikację). Pominięte natomiast zostały takie dziedziny, jak: rzemiosło, handel, spółdzielczość, bankowość i ubezpieczenia. Obraz stanu ekonomicznego powiatu kieleckiego Bolesława Markowskiego bardzo dobrze udokumentowany źródłowo niestety obejmuje tylko lata 1925–1926.

Niektóre zagadnienia dotyczące gospodarki podejmowali w swoich publikacjach autorzy popularnonaukowych prac z dziejów naszego regionu. Z Sandomierzem związane jest nazwisko Aleksandra Patkowskiego – współtwórcy polskiego regionalizmu. Był on przeświadczony, że nie tyle państwo czy rząd, ile przede wszystkim zorganizowane siły społeczne powinny się przyczynić do rozwoju kulturalnego i gospodarczego kraju. Dążył, by na prowincji upowszechnić osiągnięcia naukowe,

¹ A. Białkowski, *Pokłady rudy żelaznej w ziemi Radomskiej i północnej części Kielecczyny*, „Przegląd Górniczo-Hutniczy” 1928, nr 7; J. Czarnocki, *O bogactwach kopalnych Gór Świętokrzyskich*, „Ziemia” 1934; M. Flaum, *Rudy miedziane gór kieleckich*, „Pamiętnik Fizjograficzny”, t. 6.

² S. Kowalczewski, *Góry Świętokrzyskie*, Kielce 1939; J. Pietraszewski, *Ilustrowany przewodnik po Sandomierzu i okolicy z planem miasta*, Sandomierz 1930; *Historia i rozwój Zakładów Ostrowieckich*, „Polska Zbrojna”, VIII 1939.

³ S. Borkiewicz, *Historia organizacji społeczno-rolniczych w województwie kieleckim 1898–1933*, Kielce 1934.

⁴ F. Barciński, *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*, Kielce 1931; B. Markowski, *Obraz stanu ekonomicznego powiatu kieleckiego w latach 1925–1926*, b.r. i m.w.

by do współpracy naukowej wciągać inteligencję prowincjonalną. W dorobku twórczym Patkowskiego znalazło się 35 prac o profilu historycznym dotyczącym terenu sandomiersko-kieleckiego. Za najbardziej charakterystyczne dla jego piśmarstwa można uznać cykl artykułów „Z przeszłości naszych miast i wsi” („Ziemia Sandomierska” 1929 i 1930) i koronne jego dzieło: *Sandomierskie. Góry Świętokrzyskie* (Poznań 1938). Cechą charakterystyczną twórczości A. Patkowskiego jest ukazywanie czytelnikowi wzajemnego przenikania się teraźniejszości z przeszłością oraz znaczenie czynnika geograficzno-przyrodniczego w procesie dziejowym.

Dzięki jego staraniom w 1923 r. otwarty został w Sandomierzu Powszechny Uniwersytet Regionalny im. Stanisława Konarskiego (PUR), którego celem było przygotowanie miejscowej inteligencji do badań na wskazane przez naukowców tematy regionalne. Wynikiem ich pracy było m.in. opracowanie kilku monografii, np. Kunowa, Gór Wysokich Sandomierskich i Jankowic Kościelnych Sandomierskich – Aleksandra Bastrzykowskiego; Okaliny i Czernikowa – Augustyna Dzierżawskiego i Jastrzębi – Kazimierza Mroza⁵.

Intensywny rozwój badań nad gospodarką regionu świętokrzyskiego nastąpił dopiero po II wojnie światowej. Jego rezultatem było opublikowanie kilkudziesięciu rozpraw naukowych w formie książek, broszur i artykułów zamieszczonych na łamach czasopism naukowych. Znaczący w nich ilościowy udział mieli badacze dziejów przemysłu, rzemiosła, rolnictwa i spółdzielczości. Wspomnę tu takie nazwiska, jak: Władysław Dzikowski, Jan Główka, Andrzej Kozera, Jan Naumiuk, Jan Pazdur, Regina Renz, Czesław Szczepańczyk⁶.

Dotarły do rąk czytelników także monografie omawiające całokształt dziejów gospodarczych poszczególnych regionów. Mam tu na uwadze prace Wincentego Kawalca, Jana Zielińskiego i Jerzego Gołębiowskiego⁷.

⁵ A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną*, Kraków 1939; Tegoż, *Monografia historyczna parafii Góry Wyokie Sandomierskie*, Sandomierz 1936; Tegoż, *Monografia historyczna parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie*, Warszawa 1927; A. Dzierżawski, *Okalina i Czerników. Opis porównawczy dwu wsi powiatu opatowskiego, jednej z gruntami w szachownicy i drugiej scalonej*, Warszawa 1929; K. Mróz, *Jastrzębia wieś powiatu radomskiego*, Warszawa 1935.

⁶ W. Dzikowski, *Przemysł maszynowy Kielc. Szkic historii zakładów*, Kielce 1972; J. Główka, *Z dziejów przemysłu metalowego w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym*, „Przegląd Odlewniczy” 1984, nr 4; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny w Polsce 1918–1939*, Kraków 1990; A. Kozera, *Rolnictwo województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, Kielce 2003; J. Naumiuk, *Ze studiów nad koniunkturą przemysłu metalowego w Zagłębiu Staropolskim (1918–1928)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1968, nr 2; J. Pazdur, *Zakłady metalowe w Białogonie*, Wrocław 1957; R. Renz, *Rzemiosło województwa kieleckiego w okresie międzywojennym. Aspekty społeczne i gospodarcze*, Warszawa–Kraków 1984; C. Szczepańczyk, *Samorząd gospodarczy na wsi kieleckiej w okresie międzywojennym i po wyzwoleniu*, „Studia Kieleckie” 1982, nr 3.

⁷ W. Kawalec, *Kielecczyzna. Rozwój gospodarczy regionu*, Warszawa 1974; J. Zieliński, *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław 1965; J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000.

Problematyka gospodarcza jest też szczegółowo analizowana w monografiach miast uprzemysłowionych (np. Końskie, Ostrowiec, Skarżysko-Kamienna, Starachowice)⁸.

Mimo ukazania się wielu publikacji dotyczących różnych sfer życia gospodarczego międzywojennej Kielecczyny, to są też tu do wypełnienia poważne luki badawcze dotyczące zwłaszcza takich zagadnień, jak transport i komunikacja, rynek pieniężny, leśnictwo, rybołówstwo.

Bardzo ważną rolę w badaniach nad przeszłością odgrywa historia społeczna, uprawiana kiedyś głównie w ramach historii gospodarczej, socjologii czy też historii prawa. Terminologia nowej historii społecznej przyszła do Polski głównie z Francji. Przypomnę tu wystąpienie Ernesta Labrousse'a na rzymskim kongresie historyków w 1955 r., gdzie naszkicował on drogi rozwoju nowej historii społecznej. Na gruncie polskim po II wojnie światowej pojawili się znani badacze historii społeczno-gospodarczej związani ze słynną szkołą Witolda Kuli. Należeli do nich m.in. Janina Leskiewiczowa, Jerzy Jedlicki, Elżbieta Kaczyńska, Stefania Glikman-Kowalska, Ryszarda Czepulis-Rastenis. Starali się oni przenieść na grunt polski modele badawcze francuskich historyków z kręgu „Annales”. Wiązało się to z badaniami dotyczącymi struktur społecznych, z zastosowaniem ilościowych metod badawczych i prowadzeniem interdyscyplinarnych dociekań historycznych z uwzględnieniem dorobku socjologii, etnografii, ekonomii, geografii gospodarczej itp. Doświadczenia te zostały również wykorzystane w badaniach nad przeszłością regionu świętokrzyskiego. Do okresu międzywojennego należy tu wymienić prace Mieczysława Markowskiego, Reginy Renz, Elżbiety Słabińskiej i Danuty Krześniak-Firlejowej dotyczące klasy robotniczej, burżuazji, ziemiaństwa, drobnomieszczaństwa i inteligencji⁹.

Z tego bardzo pobieżnego przeglądu wynika, że dotychczas najmniej uwagi poświęcono kwestiom przemian społecznych wsi, a tym samym historii chłopów międzywojennych w regionie świętokrzyskim.

Dotychczasowe wyniki badań nie dadzą się przełożyć w prosty sposób na historię społeczeństwa omawianego regionu. Do tej pory najwięcej uwagi poświęcono w badaniach społecznych zróżnicowaniu wewnętrznemu poszczególnych klas i warstw oraz ich sytuacji ekonomicznej. W związku z tym dużą wagę przywiązywano do źródeł statystycznych analizowanych przy pomocy bardziej lub mniej

⁸ *Końskie. Zarys dziejów*, red. M. Wikiera, Końskie 1998; *Szkice do historii Skarżysko-Kamienna*, red. G. Miernik, Skarżysko-Kamienna 1993; *Ostrowiec Świętokrzyski. Monografia historyczna miasta*, red. W. Kotasiak, Ostrowiec 1997; M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Starachowice. Zarys dziejów*, Warszawa 1984.

⁹ M. Markowski, *Robotnicy przemysłowi w województwie kieleckim 1918–1939*, Warszawa 1980; Tegoż, *Sfery przemysłowe i ziemiaństwo w województwie kieleckim 1918–1939*, Kielce 1990; Tegoż, *Obywatele ziemscy w województwie kieleckim 1918–1939*, Kielce 1993; R. Renz, *Społeczności małomiasteczkowe w województwie kieleckim 1918–1939*, Kielce 1990; Tejże, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994; D. Krześniak-Firlej, *Księga prefekci diecezji kieleckiej 1918–1939*, Kielce 2001; E. Słabińska, *Inteligencja na prowincji kieleckiej w latach 1918–1939*, Kielce 2004.

zaawansowanych zabiegów matematycznych; narracja schodziła tu na plan dalszy. Obecnie zaś w badaniach społecznych większą rolę przyznaje się narracji.

Mówiąc o dotychczasowych badaniach dotyczących struktur społecznych należy zaznaczyć, że mają tu istotne znaczenie podziały wynikające z różnic narodościowo-wyznaniowych i etnicznych. W tej dziedzinie badań na gruncie kieleckim odnotowano znaczący postęp (zwłaszcza w zakresie dziejów ludności żydowskiej). Wspomnę tu prace Marty Pawliny-Meduckiej, Krzysztofa Urbańskiego, Sebastiana Piątkowskiego i Adama Penkalli¹⁰.

Jakie tu rodzą się postulaty badawcze? Należy pamiętać o tym, że w badaniach społecznych bardzo ważną rolę odgrywa uściślenie terminologii, definicji dotyczących poszczególnych klas, warstw, grup społecznych. Historyk spotyka się z różnymi źródłami, w których pod tym samym pojęciem kryją się różne treści. Toteż jak sugeruje wybitny znawca tej problematyki Janusz Żarnowski, historyk zanim przystąpi do analizy źródeł „musi obrać jakiś kod własny. Chodzi o to, aby nie był on dowolny i aby pojęcia oryginalne dały się jednoznacznie przetłumaczyć na kod historyka”. Dalej dodaje on, że kod ten powinien być dostosowany do pojęć, definicji funkcjonujących w badanej epoce i miejscu¹¹. Ustaliwszy system pojęć należałoby wytypować zagadnienia badawcze obejmujące nie tylko analizę struktur społecznych, ale także kulturowe aspekty badanych zjawisk społecznych. Mam tu na myśli badania nad rodziną, studia nad kulturą życia codziennego poszczególnych klas i warstw społecznych czy też różnych środowisk lokalnych.

Badania nad rodziną powinny obejmować:

1. Zagadnienia dotyczące wielkości i składu osobowego rodzinnych gospodarstw domowych (łącznie z pozycją społeczną, zawodem i wiekiem);
2. Przemian struktury i funkcji rodziny, np. wpływu uprzemysłowienia i urbanizacji;
3. Kulturę życia rodzinnego, tj. obrzędy, obyczaje (będące dotychczas głównie domeną badań etnograficznych).

Z dotychczasowego, zresztą w pełni uzasadnionego podziału klasowo-warstwowego wyłamuje się historiografia feministyczna, która zaakcentowała prawie nie dostrzegany do tej pory podział społeczeństwa według płci. Dzieje kobiet są przedmiotem ożywionych badań za granicą, a od pewnego czasu także i w Polsce. Nie od rzeczy będzie wymienić historyków skupionych wokół Anny Żarnowskiej

¹⁰ M. Pawlina-Meducka, *Kultura Żydów województwa kieleckiego (1918–1939)*, Kielce 1993; K. Urbański, *Kieleccy Żydzi*, Kraków 1993; Tegoż, *Zagłada ludności żydowskiej Kielc 1939–1945*, Kielce 1994; Tegoż, *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000; Tegoż, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003; Tegoż, *Gminy żydowskie małe w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, Kielce 2006; S. Piątkowski, *Dni życia, dni śmierci. Ludność żydowska w Radomiu w latach 1918–1950*, Warszawa 2006; A. Penkalla, *Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim*, Radom 1992.

¹¹ J. Żarnowski, *Historia społeczna: nadzieje, rozczarowania, perspektywy*, [w:] *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społeczeństwa polskiego XIX i XX wieku*, red. J. Żarnowski, Warszawa 1997, s. 26.

i Andrzeja Szwarca podejmujących na gruncie kieleckim badania nad przeszłością kobiet. Należą do nich Wiesław Caban, Marta Meducka, Regina Renz, Barbara Szabat i Stanisław Wiech¹². Są to zarówno prace przyczynkarskie dotyczące udziału kobiet w walkach narodowyzwoleniczych, w życiu społeczno-politycznym i kulturalno-oświatowym, jak i opracowania monografii nad pozycją kobiet w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyzny.

W cieniu dominującej dotychczas struktury klasowo-warstwowej pozostają też kwestie związane z następstwem pokoleń. Badania takie były podejmowane w skali ogólnopolskiej w okresie międzywojennym głównie przez Józefa Chałasińskiego, a po wojnie przez Romana Wapińskiego¹³.

Sądzę, że warto byłoby się pokusić o postawienie pytań badawczych dotyczących wpływu przeobrażeń politycznych i gospodarczych II Rzeczypospolitej na zmiany zachodzące w sferze świadomości społecznej, zwłaszcza młodego pokolenia. Warto tu zaznaczyć, że w wyniku zachodzących procesów demokratycznych na przemiany pokoleniowe miało wpływ nie tylko zmniejszenie się dystansu między poszczególnymi warstwami społecznymi, ale również zmniejszanie się dystansu między starszym a młodszym pokoleniem.

Nasuują się tu też i inne pytania, a mianowicie:

1. Jaki wpływ na młode pokolenie wywierało własne środowisko społeczne i związany z nim system wartości, a jakie szkoły, organizacje społeczno-polityczne, kulturalno-oświatowe, czy też religijne?

2. Jaki był udział młodzieży w życiu publicznym?

3. Jakie było oblicze ideowo-polityczne młodego pokolenia?

Z dotychczasowych cząstkowych badań Mieczysława Markowskiego wynika, że w okresie międzywojennym nastąpiły korzystne zmiany w położeniu młodzieży robotniczej wynikające z instytucji prawa pracy, z rozwoju szkolnictwa zawodowego i oświaty robotniczej¹⁴.

Należy tu zaznaczyć, że przy tej problematyce informacjami pełniejszymi dysponujemy tylko o jednostkach i mniejszych na ogół elitarnych grupach społecznych. Poza ich własną spuścizną pisarską (publicystyka, pamiętniki, wspomnienia) można

¹² W. Caban, *Kobiety w powstaniu styczniowym*, [w:] *Kobieta i świat polityki*, red. A. Żarnowska i A. Szwarz, Warszawa 1994; B. Szabat, *W szkołkach i organizacjach bojowych. Kobiety na Kielecczyźnie na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] tamże; M. Meducka, *Artystki o sobie. Pamiętniki polskich artystek sprzed 1939 r.*, [w:] *Kobieta i kultura*, red. A. Żarnowska i A. Szwarz, Warszawa 1996; R. Renz, *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyzny. Dom – praca – aktywność społeczna*, Kielce 2008; S. Wiech, *Kobiety w życiu codziennym środowiska małomiasteczkowych rzemieślników Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Kobieta i kultura życia codziennego – wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska i A. Szwarz, Warszawa 1997.

¹³ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, Warszawa 1938; R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991.

¹⁴ M. Markowski, *Robotnicy przemysłowi w województwie kieleckim 1918–1939*, Warszawa 1980; J. Naumiuk, *Robotnicze Kielce (1918–1939)*, Łódź 1972.

tu wykorzystać sprawozdania władz państwowych, samorządowych, organizacji społeczno-politycznych.

Na zakończenie niniejszych rozważań chciałam zaznaczyć, że Janusz Żarnowski w postulatach badawczych dotyczących społeczeństwa polskiego w XIX i XX wieku wielokrotnie podkreślał znaczenie badań regionalnych w tym zakresie. Pisze on, że nie może być historii społeczeństwa, wiernego opisu zjawisk historycznych „bez wypełnienia abstrakcyjnych formuł generalizacji żywą treścią regionalną”¹⁵. Badania regionalne mają również bardzo ważne znaczenie w kontekście współczesnej Polski, a zwłaszcza wyrównywania różnic regionalnych po dołączeniu do wspólnoty europejskiej.

¹⁵ J. Żarnowski, *Historia społeczna: nadzieje, rozczarowania, perspektywy...*, s. 34.